

לסיום הש"ס

כשאנו מסיימים לימוד הש"ס או כשאנו מסיימים אף מסכת אחת או סדר אחד של התלמוד, מנהגנו להזכיר בתפלת-סיום את בני רב פפא עשרה במגין בזה אחר זה והמסיים ההוגה והחוקר שואל לנפשו: מה טעם להזכרה זו? במה זכו בניו של רב פפא להזכירם יותר מחכמי התלמוד שקדמום בזמן או המאוחרים מהם קצת?

בגליון הש"ס מציין לעיין בתשובות רמ"א וב"ים של שלמה" למסכת בבא קמא. והמעין שם נוכח לדעת, ששני גדולי עולם, שלהם כל חמדת התורה, לרעיון אחד נתכוונו, אבל נימוקם, במח"כ, אינו מגיח את הדעת: "שרגילין אנו להזכיר בסיום כל מסכתא רב פפא עם עשרת בניו שהיו מאירים וגדולים בתורה ע"י שהיה עושה להם סעודה בסיום המסכתא כי עשיר היה והיה מחזיק לעוסקי התורה לכן זכה שמזכירין אותו עם עשרת בניו הרומזים כאילו הוזכרו עשרת הדברות"¹. ואנו תמהים, למה זכה רב פפא להיזכר בסיום המסכתא ולא אב"י, הרי רב פפא העשיר² עשה סעודה לסיום מסכת שסיימו בניו — כלפי זה הרי אמר אב"י העני³: "תיתי לי דכי חזינא לצורבא מרבנן דשלים מסכתא עבידנא יומא טבא לרבנן"⁴. ועוד הבדל בולט: רב פפא העשיר עשה סעודה לבניו המסיימים, אבל אב"י העני עשה "יומא טבא לרבנן", לכבודו של אותו צורבא מרבנן שסיים מסכתא; ובכן מהראוי היה להזכיר את אב"י העני, שבאהבתו לתורה וללומדיה חשך את פרוטותיו והקדישן לשמח את נפשם של תלמידי חכמים מסכנים כמוהו, ולא כרב פפא העשיר, שעודד רק את בניו, "שהיה עושה להם סעודה", ולא לזולתם, כלום משא פנים יש בדבר?

ומה שכתב רמ"א: "והיה מחזיק לעוסקי התורה", אמנם רב פפא היה גבאי צדקה⁵, כשנפטר רבא רב⁶ היה רב פפא לריש מתיבתא בעיר נרש⁷ ובראשות זו היתה כרוכה גם הגבאות לצדקה, אבל לא מצאנו שרב פפא תמך ביחוד בחכמים מסכנים ואם אמנם "כי הוו מיפטרין רבנן מבי אב"י ואמרי לה מבי רב פפא ואמרי לה מבי רב אשי הוו פיישי מאתן רבנן"⁸, "אוכלי שולחנו"⁹, אם כן למה אין אנו מזכירים את רב הונא דהוו פיישי תמני מאה רבנן? ולמה אין אנו מזכירים את רב,

1 שו"ת רמ"א וים של שלמה דפוס יעסניץ בשנת, וה' ברך את אברהם.

2 עיין רשב"ם פסחים קיא: וספרי "זוטו של ים" עמ' 209—211.

3 עיין שבת לג. עירובין סח. וספרי הנ"ל, עמ' 37—39.

4 שבת קיח: 6 עירובין נא. פסחים נה:

5 בבא בתרא ט. תוס' שם ד"ה לא. ועיין בבא מציעא סה. 7 תענית ט: בבא מציעא צג: יומא סט. חולין קכו. 8 כתובות קו. 9 רש"י שם.

רבו של רב הונא, דהו פיישי אלפא ומאתיים רבנן¹⁰ ולמה אין מזכירים את "רבי ומנו רבינו הקדוש"¹¹, ש"פתח אוצרות בשני בצורת, אמר: יכנסו בעלי מקרא בעלי גמרא בעלי הגדה"¹², מה חזו בו ברב פפא שלא היה בהם בחכמים שקדמוהו? אמנם, על מדוכה זו כבר ישב רב האי גאון "בעסק עשרה בני רב פפא, שמסדרין תלמידי חכמים שמותיהן כד מסיימי פרקי אם הם בני רב פפא ואם אביהם אחד או רבים"¹³ והשיב: "לאו כולם בני רב פפא גאון¹⁴ תלמידי דרבא הן דבנו של רב פפא אבא סד נקרא. ונראה דבני שנים או שלשה הם ויש מהם שקברותיהם על נהר פרת למעלה מגשרא דבבל וקרבין הן לרב¹⁵ ויש מהן ששמעו שמועות מרב חסדא, ורב פפא גופא לא היה באותו זמן אלא מאוחר".

קשה איפוא לקבל טעמו של רמ"א, שקבע הנחה, שרב פפא "היה עושה להם סעודה בסיום המסכתא", שהרי לדעת רב האי גאון לא היו "כולם בני רב פפא גאון, אלא בני שנים או שלשה הן".

ברם, גם רב האי גאון וגם המקובלים החליטו ואמרו: "כי יש בו קבלה להסיר שכחה"¹⁶, ולא גילו לנו סוד סגולה זו היאך? ולמה? ומה טעם לה? טעמם כמזם עמהם.

לפיכך בכל פעם שאנו זוכים לסיים מסכת חזרת ונעזרת השאלה: מה מקום להזכרת שמותיהם של בני רב פפא?

אחרי עיון והתבוננות בבעיה זו באתי לידי הכרה, שיש לחפש את המפתח לפתרונה של חידה סתומה זו או במאמריהם של בני רב פפא או בתכונותיהם, מידותיהם ואופיים.

תכלית הזכרת שמותיהם של בני רב פפא בסיום המסכת או בסיום הש"ס היא, כדי שהמסיים יתן את דעתו וישים אל לבו את אצילותם של החכמים, בני רב פפא, או יטה אזנו להוראותיהם שהורו לנו ויסגל לו את מידותיהם התרומיות. ולמה בחרו דוקא בהזכרת שמותיהם של בני רב פפא ולא של חכמים אחרים, יש לומר, כי אף אם לא היו כולם בני איש אחד, כדעת רב האי גאון, בניגוד לדעתם של מהרש"ל ורמ"א ובעל "פני יהושע"¹⁷, הרי השם המשותף (בני רב פפא) לחכמים

10 כתובות שם. 11 ביצה כב: 12 בבא בתרא ח.

13 ולא כבעל סדר הדורות, שמנה י"א.

14 ראה ספר האשכול להראב"ד (הלכות ס"ת יד) וכתב שם בעל "נחל אשכול": "לא ידעתי למה קורא גאון". ונראה שלא נתכוון רב האי גאון בקראו את רב פפא בשם התואר "גאון", אלא לראש הישיבה, שרב פפא פיהן בעיר גרש (עיין איגרתו של רב שרירא גאון פ"ג, וראה לעיל הערה ז).

15 בעל "נחל אשכול" בתקשה שם במה שאמר "וקרבין הן לרב" — אמרתי לשער, שכוונת רב"ג, שקבריהם של בני רב פפא הם קריבים לקברו של רב, שנפטר בסורא העיר שגשרא דבבל שם וממנו ראי את הנהר פרת (ברכות נט:). וסורא העיר היתה על חוף מערבי של הנהר פרת ורב היה מכהן ראש הישיבה שיסד בסורא (רש"י שבת י: ד"ה ששיבתה) ובאגרת דרש"ג ח"ג פ"ב כתיב לאמור: "ירב התרחק למקום שלא היה בו תורה והיא סורא דהיא מתא מחסיא". יעין רש"י שבת יא. ד"ה "רב אשי".

16 ספר האשכול שם. 17 "פני יהושע" לברכות ח.

הרבה מעורר את תשומת לבו של ההוגה המסיים ומעוררו לזכור את מאמריהם ואת מעשיהם, את תכונת רוחם ואת אופיים, וזהו משום „סגולה“ לזכרון. ננסה איפוא לברר את ההנחה שקבענו, שכל אחד מבני רב פפא, או שאמר והורה ענין מאלף ומאמר מחכים, שעל המסיים לחקוק על לוח לבבו, או שהיה מצויין בזוהר תכונתו וביפי אופיו, בחין מדותיו ובזוך הגיונו.

רבי חנינא בר פפא

היה ידוע בחסידותו המופלגת, ד״תבעתיה ההיא מטרוניתא, אמר מלתא ומלי נפשיה שיחנא וכיבא וכו' ערק טשא בהוא בי בני וכי הוו עיילין בתרי ביממא הוו מיתזקי, למחר אמרי ליה רבנן: מאן נטרך? אמר להו: שני נושאי קיסר שמרוני כל הלילה¹⁸. ורבי חנינא בר פפא לא רק חי חיי קדושה אלא גם „הוא מפליג מצוה בלילה“¹⁹. ניצח גם את מטרוניתא וגם את ארכי־שדים. ולא עוד אלא, שגם מלאך המות בכבודו ובעצמו נאלץ היה לתת לו ארכה כדי שיוכל לחזור על למודיו, ד״אמר ליה שבקי תלתין יומין עד דנהדר תלמודאי, דאמרי: אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו“²⁰.

ובשעה שאנו מזכירים את שמו של רבי חנינא בר פפא אנו נזכרים גם בחייו הקדושים וגם במאמרו המאלף, שיש להדר את תלמודנו ולחזור עליו שלא גבוא לעלמא דקשוט בידים ריקניות והואיל ואין אדם יודע את יום מותו, כדברי רבי אליעזר בן הורקנוס²¹, הרי עלינו להיות מוכן תמיד במעשינו היפים ובתלמודינו ליום נשק', ליום ששני עולמות נושקים אהדדי. כלפי זה „כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לזורע ואינו קוצר“²².

על המסיים לזכור, שעליו לחזור על משנתו כר״ח ב״פ.

רמי בר פפא

מידתו היתה אהבת התורה, שעברה כל גבול וגם מים אדירים, שבולת הנהר, לא יוכלו לכבות את אש אהבתו אליה. רמי בר פפא עבר בבגדיו את הנהר כדי לשאול את שאלותיו מרב יהודה ומרב שמואל בר יהודה²³. ומכאן למסיים מסכת, שאל ידמה שכבר יצא ידי חובתו לתורה, אלא ישים אל לבו ויזכור את רמי בר פפא באהבתו העזה לתורה וישקוד על דלתותיה ויהיה לו רמי בר פפא למופת.

רב נחמן בר פפא

הצטיין בחסידותו ונתקבלה תפלתו ד״רב נחמן בר פפא הויה ליה ההיא גינתא, שדי ביה בירזני ולא צמח, בעי רחמי אתי מטרא וצמח“²⁴. כוחו של רב נחמן בר פפא בתפילה, ומכאן לאדם מישראל השוקד על למודיו ושיעוריו, שלא יזניח את עבודת הלב, אלא יצרפה לעבודת מוחו.

18 קדושין לט: 19 ירושלמי סוף פאה. 20 כתובות עז: 21 שבת קנג.
22 סנהדרין צט. תוס' אהלית פ״ט, ז; פרה פ״ג. 23 יומא עז: 24 חולין ס:

רב אחאי בר פפא

ידוע גם בשם "רב אחא אריכא דהוא רב אחא בר פפא"²⁹. הוא סובר "המבדיל בתפלה משובח"³⁰. אף הוא היה כוחו גדול בתפילה ועל המסיים לזכור, שזמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד. זהו מוסר השכל מהזכרת שמו של רב אחאי.

אבא מרי בר פפא

הענוה והאמת היו ממידותיו של אבא מרי. הענוה כיצד? "אמר רבי אבא הכהן בר פפא: כשהייתי רואה סיעה של בני אדם הייתי הולך בדרך אחרת, שלא להטריח עליהן, שלא יהיו רואין ועומדין לפני"³¹. יש ללמוד ממעשיו היפים של רבי אבא מרי ואל תזנח עליו דעתו של הגומר והמסיים את המסכת, ויזכור בסיומו את ענוותנותו של אבא מרי ויסגלנה לו.

והאמת היא? — העד העיד רב פפא אביו: "כגון אבא מרי ברי, דקים לי בגווייה"³², "דלא משקר"³³. הענוה והאמת הן שתי מידות-פן, הנוצצות באור מיוחד בכתר-תורתו.

רפרם בר פפא

כתב "פגי יהושע", שרפרם בר פפא איננו בנו של אותו רב פפא שהיו לו עשרה בנים³⁴. ובכן סבור גם הוא כרמ"א, שעשרת בני רב פפא היו בני אב אחד, בניגוד לדעת רב האי גאון.

רפרם בר פפא הוא תלמיד רב חסדא³⁵ וכשם שמדרכו של רבי אלעזר בן פדת להקדיש את שעתו להפצת תורת רבי יוחנן רבו³⁶, כך הקדיש רפרם בר פפא את כל כשרונו וכוחו למסור את שמועותיו של רב חסדא רבו לבני דורו וחכמיו, לפרסם תורת רבו ברבים. המדקדק בהמון הלכותיו המפוזרות על לפי התלמוד, יווכח לדעת שרובן ככולן הן תורת רב חסדא, רבו. רפרם בר פפא ראה את תעודתו בחיים להפיץ את תורת רב חסדא, שכל כך העריץ.

רק במקום אחד אנו מוצאים את דבריו של רפרם בר פפא, שלא שמע מרבו, אלא בא לבאר את המשנה: "כלל אמרו ביבמה" ועל זה "אמר רפרם בר פפא: לאתרי צרת אילוגית"³⁷.

ברם, לא נטעה להניח הנחה, שרפרם בר פפא נחשב על אלה מהחכמים שרב נחמן בר יצחק ביקרם קשה ואמר: "תני תנא ולא ידע מאי אמר"³⁸, כלומר, שלית ליה מגרמיה ולא כלום, אך באמת, כאשר רבא ש"חריף סכיניה"³⁹, "אמר ליה לרפרם בר פפא: מנא ליה לסבא הא? אמר ליה: מתניתין היא, דתנן"⁴⁰. ובכן נוכחנו לדעת, שרפרם היה לא רק בקי בתורת רבו, אלא גם ידע להוכיח את

25 שבת קיא. 26 ברכות לג. 27 במדבר רבה פט"ו. 28 כתובות סה.
29 רש"י שם. 30 לעיל הערה 17. 31 ברכות כו.
32 ביצה טז: יבמות צ"ז: 33 יבמות כ. 34 סוטה כב.
35 חולין עז. 36 נדה סא: 37

אמיתת משנתו ממתניתין. הוא היה לא רק המפיץ את תורת רבו, אך גם מבארה הברוך.

*

וכל כך היה רפרס מסור לרב חסדא ומשנתו עד שגם רבא, תלמיד רב חסדא וחתנו³⁷, ביקש את רפרס ו"אמר ליה רבא: לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא"³⁸.
אנו מתכוונים בהזכרת שמו של רפרס ב"פ בסיומנו את המסכת, לזכור את מידתו זו של רפרס בר פפא, שהיה כולו נתון לתורת רבו ומגמת הסיוס הרי היא: "תיאמר שמועה בשם אומרה"⁴⁰.

רכיש בר פפא

זכה לזכר-עולם במאמרו בענין הכליות⁴¹, לאמור, הקב"ה בוחן כליות ולב ויודע אם האדם העוסק בתורה כדי להעשיר את ידיעותיו בה, לשמה, או כדי להראות את כוחו, להתפאר ולקנטר את חבריו. ותלומד על מנת לקנטר הרי דינו אמור...

סורחב בר פפא

אמר: מאי הינומא, תנורא דאסא⁴², שהיא לדעת רש"י "כמין חופה של הדס עגולה", רמז, שכדאית היא השקידה על דלתות התורה ולחזור עליה, שהרי "עתיד הקב"ה לעשות צל וחופה לבעלי המצוות אצל בני תורה בגן עדן"⁴³. ומכאן מודעה רבה למסיים מסכת, שלא בכדי עמל בתורה

אדא בר פפא

המזהיר גם הוא על התפלה ואמר: "דלת הנעלת לא במהרה תפתח"⁴⁴.
וכתב שם רש"י: "לאפושי ברחמי". אל ידמה המסיים, שאין לו בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה ובלמודיו הוא יוצא ידי חובתו לא-לוהיו, שהרי "האומר אין לו אלא תורה אפילו תורה אין לו"⁴⁵.

דרו בר פפא

הוא שאמר ורימז על הכתוב, שעליו נשאל רב האי גאון על משמעו ועל רזו: "ואתה את בריתי תשמור"⁴⁶, התורה היא הברית שכרת ה' עם עמו ישראל. ויש לשקוד על למודיה ולשמור על ברית הדדית, שיש בה משום נצח ישראל. ואל ידמה המסיים שכבר יצא ידי חובתו אך "חייב ללמוד עד יום מותו"⁴⁷.

*

37 בבא בתרא יב :	38 ברכות ח.	39 פסחים לח : יומא טו :
40 רש"י עבודה זרה טז :	41 חולין מב. גב.	42 כתובות יז :
43 ויק"ר פכ"ה : קה"ר פ"ו.	44 בבא קמא פ :	45 יבמות קט :
46 ע"ן עבודה זרה כז.	47 רמב"ם הלכות ת"ת פ"א, ה"י.	

לולא דברי רב האי גאון היינו מקבלים את הנחתם של רמ"א, מהרש"ל ובעל
 "פני יהושע" (אף שבנוגע לרפרם הסכים גם הוא שאיננו בנו של רב פפא, כאשר
 כבר תבאנו לעיל), שעשרת בני רב פפא היו כולם אחים, בנים ברוכים לאב
 אחד מבורך.

וראייתי לרב האי גאון מהא ד"אמרו ליה בני רב פפא בר אבא לרב פפא:
 כגון אנו דשכיח לן בשרא וחמרא כל יומא במה גישניה?"⁴⁸ הרי שמענו, שהיו
 לו לרב פפא בר אבא בנים הרבה וכלפי זה לא היה לו לרב פפא בר שמואל, שהוא
 סתם רב פפא בכולא תלמודא, אלא בן יחיד ומיוחד.

וגם שמענו שהיה להם לבני רב פפא בר אבא חמרא, אבל לרב פפא בר
 שמואל לא היה לו יין, כמו שאמר לו רבא רבו: "סודני, אנן תכרינן לה בבשרא
 וחמרא, אתון דלא נפישי לכו חמרא במה תבריתו לה?"⁴⁹.

ואמרתי להביא עוד ראיה שאין בני פפא בניו של רב פפא בר שמואל (שהוא
 סתם רב פפא בש"ס), אלא בניו של פפא בר אבא, כי בן היה לו בשם "אבא מרי",
 שקראו בשם אבא אביו (בן היה מנהגם לקרוא שמות בניהם בשם אבותיהם, כרבן
 גמליאל שקרא לבנו: שמעון, בשם שמעון אביו, בנו של הלל הנשיא; וכן קרא
 רבי את שמותיהם של שני בניו: שמעון, על שם אביו רבן שמעון בן גמליאל, ואת
 שמו של בנו בכורו קרא: גמליאל, בשם סבו, ועוד אפשר להרבות בראיות רבות
 מחכמי התנאים והאמוראים, שקראו את שמות בניהם בשמות אבותיהם).

ואל ישיבני המשיב, שכשם שיש לשער שרב פפא בר אבא קרא את בנו בשם
 אבא אביו כן אפשר שקרא רב פפא בר שמואל את בנו בשם אבא, על שם חמיו⁵⁰,
 ברם, זוהי השערה לא נכונה. שהרי אבא סוראה היה חמיו של בנו של רב פפא
 (ד"רב פפא איעסק ליה לבריה בי אבא סוראה"⁵¹), שנולד לרב פפא מאשתו
 הראשונה ולא נקרא על שם חמיו, ואבא סוראה "כתביה" (אבא סוראה כתב) לכל מאי
 דהוה ליה". הרי, שלא קרא רב פפא את בנו בשם חמיו כי אבא סוראה היה גם
 חמיו של בנו של רב פפא וכתב לו כל נכסיו, לבן רב פפא שהיה לו מאשתו
 הראשונה. והיה אבא סוראה בחיים כשנתן את בתו לבנו של רב פפא לאשה. ואם
 נאשר את ההשערה לכנה, נוכל גם להבין את הסגנון המלא חיבה, שבו דיבר
 רבא אל רפרם בר פפא⁵², כאיש המדבר אל חברו ובן גילו ולא כרבו של אביו.

*

נסכם את דברינו: הוכחנו, שבני רב פפא אינם בניו של רב פפא בר שמואל,
 שהוא סתם רב פפא בכל התלמוד, ואנו מזכירים אותם בסיומנו מסכת או סדר של
 תלמוד או של כל הש"ס, כי לכל אחד מבני רב פפא, מאמר או מאמרים אחדים
 המפוזרים על דפי הש"ס, המורים על גופי מדות תרומיות, הזקוקות לצורבא
 מרבנן, המענדות אותו ומכתירות על ראשו כתר-תורה. ואם אמנם, שגם לחכמים
 אחרים הוראות ומאמרים שיש בהן משום זיכוך המידות ועידון הנפש, אבל אנו

48 שבת קיט. 49 ברכות מד. 50 כתובות לט. 51 שם נב.

52 עיין גדה סא.

מזכירים את בני רב פפא, כי שמא גרים, השם הדומה (פפא), מעיר תשומת לבו של הגומר המסכת והמסיים הש"ס, שיתן אל לבו תכונתם העדינה וזוך מדותיהם וטיב לימודיהם ויזכור את מאמריהם המאלפים והמתכימים. ומה גם הרי סבר רב האי גאון, שבני רב פפא הם בני חכמים אחדים, ששמותיהם פפא — הרי מנומק היטב למה אנו מזכירים את בני רב פפא בסיום מסכת או התלמוד כולו⁵³.

53 כאשר נתפרסם מאמרנו זה ב"סיני" כרך לג (תשי"ג), עמ' נו—סא, העיר עורכו, הרה"ג חכם וחוקר ידידי המנוח רי"ל הכהן מימון (ז"ל): "ונהירגא, כי בימי נעוריי... שמעתי מפי אחד מגדולי ווילנא, שאמר בזה השערה חדשה: "הדרן זה נכתב בעת חתימת התלמוד והכוונה היתה שהמסכת הזאת תהא עמנו לעולם הבא וכיון שבני רב פפא היו בשעת חתימת התלמוד חתמו את שמותיהם לאחר ההדרן. כלומר, שכל אחד מהם התפלל שהמסכת הזאת תהיה אתו לעולם הבא, אבל המדפיסים תקנו והכניסו את השמות לתוך גוף ה"הי רצון" ובאמת צריך כל אחד להזכיר את שמו על ימי רצון זה". ותמה ידידי הנ"ל, ספרא רבא דישראל, על "שכל השמות" הנזכרים ב"הדרן" נקרא כל אחד בשם בר פפא ולא "בר רב פפא" בשעה שהוא היה קורא את עצמו בשם רב פפא, כמו שמובא בכפתור ופרח פרק מד (עמ' תריב הוצ' לונץ): "אמרו ליה לרב כפא מה שמך? א"ל: "רב פפא". וכן הובא מאמר זה בשו"ת הרשב"א הראשונה סי' פד, ע"ש".

וגם הד"ר אהרן ברט (ע"ה), ברלין—ירושלים, העיר ב"סיני" שם, עמ' קצא, שאביו, פרופיסור ברט, שאל בסיומו מסכת אחת, שהזמין לסעודת מצוה את הפרופ' רד"צ הופמן (ז"ל): "מה מובן הזכרת בני רב פפא בסיום ההדרן? ענה לו הרב הופמן, שאמנם יש לו השערה אם גם לא הוכחה. הוא מניח, שבניו של רב פפא שלחו לבני הגולה נוסח של "ההדרן" וכתבו בערך: "הננו למסיר לכם שאבינו ז"ל היה רגיל לומר אחרי לימוד מסכת גמרא הדרן..." ואת ההודעה הזאת הם חתמו בשמותיהם כעדות למסורת הזאת. המעתיקים, ובעקבותיהם המדפיסים, לא הבינו כבר שהשמות הם רק החתימות והכניסו אותם לתוך עצם הנוסח".

ובכן, שמענו מעדותם של הרב מימון וד"ר אהרן ברט ז"ל, ששני גדולי תורה, גם גדול בתורה אחד בוילנא וגם רד"צ הופמן ז"ל בברלין, לרעיון אחד נתכוונו, לנמק מה מקום להזכיר את שמותיהם של בני רב פפא בסיום מסכת. ותמה אני על שני גדולי תורה אלה שתי תמיהות:

חדא, מה שכתבו להניח בודאות גמורה ומוחלטה שבני רב פפא היו בחתימת התלמוד — במחכ"ת הנחתם זו אינה נכונה כלל.

רפרם בר פפא היה תלמידו של רב חסדא (ברכות כו.) ורבא רבו של רב פפא (עירובין נא. נדרים צ:). אמר לו לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא (ברכות ת.). וכן רבי חנינא בר פפא היה קדים טובא ולא היה בחתימת התלמוד כלל, שחי בימיהם של רב יוסף (כתובות פט:). ורבי זירא (ביצה לח.) ומוזכר בתלמוד ירושלמי (סוף פאה) ורק רבא שביוס פסירתו נולד רב אשי (קדושין עב:). מוזכר פעמיים בירושלמי (כלאים פ"א, ה"ט:; סוטה פ"א, ה"א), ורבי חנינא בר פפא מובא פעמים אחדות בתלמוד ירושלמי (מגילה פ"ג, ה"ד ובסוף פאה).

וגם רב נחמן בר פפא, כנראה, היה קדים טובא, שהרי כש"אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא... מתיב רב נחמן בר פפא" (ב"מ פ.).

ו"רב אשי ורבינא סוף הוראה" (בבא מציעא פו:). ו"עד ימיהם לא היתה גמרא על הסדר וכו' ורב אשי ורבינא סידרו שמועות אמוראין שלפניהם יקבעו על סדר המסכתות כל אחד ואחד אצל המשנה הראויה והשנויה לה" (רש"י שם).

ורב אחא בר פפא והוא רב אחא אריכא (שבת קיא.), שעלה לארץ ישראל ורמי לרבי

אבהו (שם), תלמיד רבי יוחנן (בבא קמא כ: בבא מציעא צט:) ובכן בודאי לא חי בזמן חתימתו של תלמוד בבלי.

ורכיש בר פפא כנראה היה בדור שני של האמוראים, שאמר בשמו של רב "לקתה בכוליא אחת טרפה" (חולין מב:).

וגם סורחב בר פפא אמר משמיה דזעירא (כתובות יז:), מוכח שהיה קדים טובא ולא היה נוכח בחתימת התלמוד.

ודרו בר פפא אמר גם הוא בשמיה דרב (עבודה זרה כז.) וכנראה שחי בדורו של רבי יוחנן החולק עמו (שם).

מבאן, שאין מקום להשערותם של אותם שני גדולי התורה, שבני רב פפא שהיו נוכחים במאורע הגדול של חתימת התלמוד חתמו על ה"הדרן" שנשלח לגולה.

וחתימה כזו היתה גאה לו למר בר רב אשי לשלוח לישיבות את גוסס ה"הדרן" שאביו רב אשי התפלל ואמר גם במהדורא קמא וגם במהדורא בתרא שסיים בזקנותו (ראה פירוש ר"ג מאוה"ג לבבא בתרא קנו:). אבל מה להם לבני פפא ול"הדרן", שלא היו בסיום התלמוד וחתימתו.

ומה שתמה הרב מימון (ז"ל) על שכל אחד מהם נקרא בשם "בר פפא" ולא "בר רב פפא" הלא רב פפא בעצמו קרא לנפשו "רב פפא" —

שתי תשובות בדבר: חדא, אין גבהות לפני המקום (ברכות י:); ו"יהי רצון" שבהדרן היא תפילה. וכן כתב בעל ספר חסידים, שאין לחתום, או המתפלל בשביל נשמת אביו להזכירו בשם איזה תואר: רב או אלוף וכו'.

ועוד, הרי סבר רב האי גאון (שכל דבריו הם דברי קבלה) שאין זה רב פפא המוזכר בכולא תלמודא, שלדעת הרשב"א היה שמו "רב פפא".

ואם נקיים את ההשערה, הקרובה לאמת, שרובם של בני פפא הם בניו של פפא בר אבא ונקרא "פפא" סתם בפיו של רב פפא כדאמר לו רב פפא לרבא: "חזי מר הני דבי פפא בר אבא" (יבמות מו.). וכן "אמר רב פפא כגון פפא בר אבא" (בבא קמא י.). ואף אם נאמר שגם פפא בר אבא נקרא בשם הכבוד "רב פפא בר אבא" (ב"מ צא. וב"ק שם), אבל ה"הדרן" הוא מעין תפילה ואין גבהות לפני המקום.

ומה שהעיד החכם ד"ר ברט בשם הרה"ג רבי דוד צ. הופמן ז"ל, ששיער שבניו של רב פפא הודיעו לבני הגולה נוסח ה"הדרן" וחתמו עליו ובטעות נכנסו שמותיהם לתוך הנוסח גופא —

קשה להעלות על הדעת, שאותו גדול בתורה ובחכמה, איש זהגיון והמדע, שיער השערה קלושה כזו, משני טעמים: חדא, אין רמז בתלמוד לכל אותו נוסח ואלמלי נתחבר בימיהם של בני רב פפא היה רב אשי מכניס איזה חלק מתפלת ה"הדרן" בפנים של תלמודו כשם שהכניס גם תפילות ונוסחאות תפילות — יחד בגמרא (ברכות יז.) — מה גם לתפילות רבים.

ועוד, למה לא חתם רב אשי או רבינא או מר בר רב אשי על הודעת נוסח ה"הדרן"? יותר היה ראוי ומתאים למר בר רב אשי לשלוח לישיבות האחרות שבכל תפוצות ישראל שבדורה, את נוסח ה"הדרן" ולהודיע לגולה ולחכמי ארץ ישראל: כך התפלל אבא בסיומו את התלמוד, כשזכה לגמרה של משנת חכמים.